

Тлумачення механізмів метафоризації в сучасному мовознавстві

Роксолана Назарчук

Кафедра прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, УКРАЇНА, E-mail: roksolyana@yahoo.com

The article focuses on different approaches to metaphor interpretation. A comparison of the most important theories (standard pragmatic model, conceptual metaphor approach, blending theory, relevance theory, hybrid theory of metaphor) on how metaphors are understood is provided.

Ключові слова: метафора, прагматична модель метафори, теорія концептуальної метафори, теорія концептуальної інтеграції, структурна метафора, дифузна метафора, гештальтна метафора, сенсорна метафора, архетипна метафора, аксіологічна метафора, теорія релевантності, гібридна теорія метафори.

Сучасна наука знає декілька напрямів у дослідженні метафори та процесів метафоризації. Один із них розвиває традиційні погляди, які йдуть ще від Аристотеля, і відштовхується від того, що метафора — це еліптична версія порівняння, тобто “перенесення за схожістю”. Його можна зустріти у найновіших дослідженнях зі семантики (див., напр. [5]), хоча такий підхід, як уважає О. Селіванова, “не витримує ніякої критики й потребує перегляду, зважаючи на сучасні досягнення мовознавства у галузі когнітивної семантики, лінгвокультурології, психо- й етнолінгвістики” [2: 203].

Із “прагматичним переворотом” у лінгвістиці 60–70 років ХХ ст. з’являється “стандартна прагматична модель метафори” (П. Грайс, Дж. Серль), за якої метафори виникають завдяки інтенціям мовця і залежать від них; сучасний критичний аналіз дискурсу (Р. Водак, Т. ван Дейк) та й комунікативна лінгвістика взагалі кваліфікує метафору радше як засіб комунікативного впливу, тому спрямовує дослідницькі зусилля не на виявлення й обґрунтування метафор, а на оцінку їхнього використання як знаряддя маніпулювання свідомістю. Укладено навіть словник політичної метафори (див. [1]).

Ще один підхід до проблеми метафори полягає у використанні методики контент-аналізу та дослідження корпусів, що, на думку прихильників (А. Дайгнан, А. Стефановіча та ін.), забезпечує об’єктивність результатів і унеможливує інтроспективне тлумачення (див. [4; 6]).

Найсучасніше пояснення механізмів метафоризації здійснює когнітивна лінгвістика, у якій найбільш поширеною є діяльнісна, за визначенням О. Селіванової, теорія концептуальної метафори (ТКМ) Дж. Лакоффа та М. Джонсона [10; 11; 12]. Для ТКМ центральним стає постулат: метафора не обмежена сферою мови, самі процеси мислення людини метафоричні. В основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знань (фреймами, сценаріями, схемами) двох концептуальних сфер — сфери джерела (source domain), або донорської зони (donor domain) та сфери мішені (target domain), або реципієнтної зони (recipient domain) (у термінах

різних дослідників). Сфера джерела — конкретніша, відома з безпосереднього досвіду, антропоцентрична — через односпрямовану метафоричну проєкцію (metaphorical mapping) “постачає” знаки для менш зрозумілої концептуальної сфери мішені, тож метафора стає містком від очевидного до менш очевидного. Дж. Лакофф та М. Джонсон виокремили та схарактеризували онтологічну, структурну, орієнтаційну метафору, а послідовники ТКМ (С. Ілакберг, Ш. Ковлсон, В. Крофт, А. Масолфф, К. Рахіліна, Б. Рудзка-Остін та ін.) розробили різні аспекти поєднання донорських та реципієнтних зон (див., напр. [17]). Окремо потрібно згадати про такі “модифікації” ТКМ, як теорію первинних і складних метафор Дж. Грейді, теорію метафоричного моделювання А. Чудінова, теорію метафоричної інтерпретації Д. Річі й особливо — теорію концептуальної інтеграції (ТКІ), або теорію блендингу Ж. Фоконьє та М. Тернера. Замість двочленної моделі Дж. Лакоффа та М. Джонсона, Ж. Фоконьє та М. Тернер пропонують складнішу і динамічнішу модель декількох просторів (manu-space model) [7; 8]. Метафоричні процеси дослідники пояснюють взаємодією ментальних просторів, а саме: двох вихідних (input spaces), породжувального (generic space), сформованого на базі перших, і змішаного (blended space), або бленду, що містить елементи початкових просторів і витворює власну концептуальну структуру, яка “живе власним життям” [7: 137]. Інтеграція “ґрунтується на здатності людини до образного мислення, до встановлення зв’язку між ментальними просторами, який, на перший погляд, видається неможливим” [3: 54]. За Ж. Фоконьє та М. Тернером, у складних концептуальних “мережах” колишні змішані простори можуть ставати вихідними для нових просторів, які варто називати “мегаблендами” [9].

Необхідно зауважити, що прихильники ТКМ не завжди сприймають теорію блендингу. Дж. Лакофф у [11] доводить, як добре знайий у ТКІ приклад *My surgeon is a butcher* (Мій хірург — м’ясник) можна пояснити через умовну концептуальну метафору A PERSON WHO PERFORMS ACTIONS WITH CERTAIN CHARACTERISTICS IS A MEMBER OF A PROFESSION KNOWN FOR THOSE CHARACTERISTICS. Отже, сфера джерела метафори містить фрейм зі стереотипною інформацією, як-от: хірург — це фахівець, що працює делікатно, тонко, з точністю, яка дає видимі позитивні результати; м’ясник відомий через фізичну, грубу, брудну роботу. На базі цього фрейму ми можемо розуміти й утворювати метафоричні висловлення, скажімо: *My lawyer presented my case with surgical skill* (Мій адвокат подав мою справу з майстерністю хірурга) і *My*

lawyer butchered my case (Мій адвокат зарізає мою справу).

Пропозицію використати у ТКІ результати систематичного вивчення багатьох концептуальних метафор висловлює М.Тендал [16: 136], він же пропонує схему-“примирення” двох теорій (див. Рис. 1).

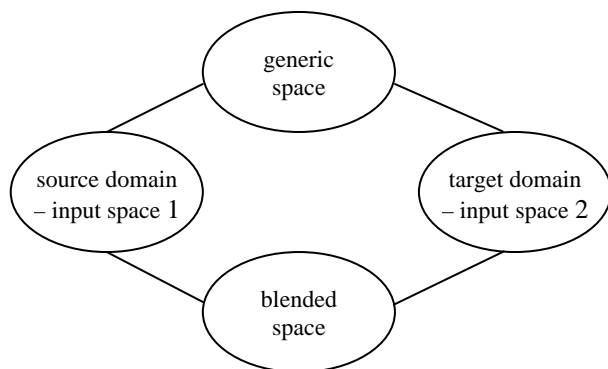

Рис. 1

Теоретичне переосмислення сутності механізмів метафоризації постає в центрі уваги вітчизняного мовознавства. Відштовхуючись від когнітивного підґрунтя метафоричного перенесення, О. Селіванова [2] виокремлює шість різновидів у межах нової типології метафори:

1. *Структурний* різновид характеризує інтеграція “донорської та реципієнтної зон на підставі однієї спільної когнітивної ознаки, яка в інтегрованих структурах знань належить до пропозиційних ядерних складників” [2: 207].

2. *Дифузний* різновид ґрунтується на “інтеграції донорської та реципієнтної зон на підставі спільного сценарію або комплексу асоціації” [2: 207].

3. *Гештальтний* різновид “полягає в застосуванні знаків донорських зон на позначення реципієнтних структур знань на підставі стереотипного уподібнення зорових, слухових, осязових, тактильних, смакових гештальтів” [2: 207].

4. *Сенсорний* різновид “застосовує як базову когнітивну операцію синестезії, що ґрунтується на виникненні одного відчуття під впливом неспецифічного для нього подразника іншого” [2: 208].

5. *Архетипний* різновид ґрунтується на асоціативному поєднанні структур знань на підставі архетипів – “первісних уроджених психічних елементів, які є виявами родової пам’яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого й забезпечують цілісність і єдність людського сприйняття” [2: 208].

6. *Аксіологічний* різновид ілюструють знаки просторової орієнтації, які використовують на позначення оцінки (у термінах Дж. Лакоффа та М. Джонсона — орієнтаційна метафора).

У структурі сучасної антропо-, комунікативно та когнітивно зорієнтованої науки про мову особливе місце займає теорія релевантності (ТР). Модель, що пояснює процеси комунікації та когніції, запропонована Д. Вілсоном і Д. Спербером у межах інтерпретативної прагматики у 1986 р. (див. [15]) і оновлювана аж до 2012 р. (див. [13]), має прихильників [18], проте викликає і багато критичних міркувань (С. Левінсон, М. Тендал). ТР вважає дискурс фундаментальним для розуміння мови, проте водночас фокусує увагу на когнітивному підґрунті комунікації. Система релевантності визначає відношення між висловленням і його інтерпретаціями та дозволяє людині як “раціональному пристрою для перероблення інформації” [15: 46] спілкуватися з найменшими втратами інформації. Оптимально релевантною необхідно вважати інформацію, яка максимально збагачує когніцію (дає найбільш можливий когнітивний ефект) при мінімальних зусиллях, спрямованих на її засвоєння. ТР вводить поняття когнітивного середовища (*cognitive environment*) й очевидності (*manifestness*). У певний момент факт стає очевидним для індивіда, якщо він (індивід) здатний у той момент репрезентувати його ментально і сприйняти цю репрезентацію як істинну або ймовірно істинну. Когнітивні середовища як множини фактів, очевидних для індивіда, ніколи не збігаються, існують лише спільні когнітивні середовища. Мета мовця під час комунікації — змінити когнітивне середовище адресата. Згідно до концепції Д. Вілсона і Д. Спербера, метафора з’являється як відношення між пропозиційною формою висловлення та думкою мовця. Дослідники трактують метафоричні висловлення як такі, що не вимагають особливих процесуальних зусиль і не обов’язково мають більший когнітивний ефект проти висловлень буквальних [13: 97–122]. Отже, ТР, на відміну від когнітивної лінгвістики, зосереджується на ролі метафори у комунікації, не розглядає шляхи появи конкретних метафор. Напрями відрізняються також тлумаченням механізмів метафоризації: ТР вважає такими зрушення між експлікурами та імплікурами, тобто пропозиційними формами, тоді як когнітивна лінгвістика, не звертаючи достатньої уваги на пропозиційні знання, розглядає їх у межах схем (*image schemas*) або змішаних просторів (*blended spaces*) як концептуальних структур.

Нову спробу пояснити механізми утворення метафоричних висловлень здійснив М. Тендал [16], назвавши свій когнітивно-прагматичний підхід гібридною теорією метафори (ГТМ). Поєднавши та переосмисливши досягнення ТКМ і ТР, вчений вводить поняття концептуальної сфери (КС) (*conceptual region*): “перший крок, який ми робимо після усвідомлення слова, — це входження до КС” [16: 199]. КС формують: 1) лексичний концепт (згідно до поглядів М. Тендала, фонологічні та морфологічні знання — частина лексичного концепту), який містить енциклопедичну інформацію і не може складатися з пропозиційних знань, а лише зі схем та

іміджів; 2) вільні слоти, що будуть заповнені через поєднання зі структурами “зовнішнього” знання (типовий приклад такого заповнення — концептуальна метафора). КС (Рис. 2) будуть різними не лише від мовця до мовця, але і у кожній конкретній комунікативній ситуації. Коннектори, активовані для заповнення слотів, укорінені у мовно-культурному середовищі, а частково й індивідуально-специфічні. М. Тендал аналізує способи утворення метафоричних висловлень і пропонує розрізняти метафору на перетині категорій (category crossing metaphor) і метафору з модифікацією категорій (category modification metaphor) [16: 219].

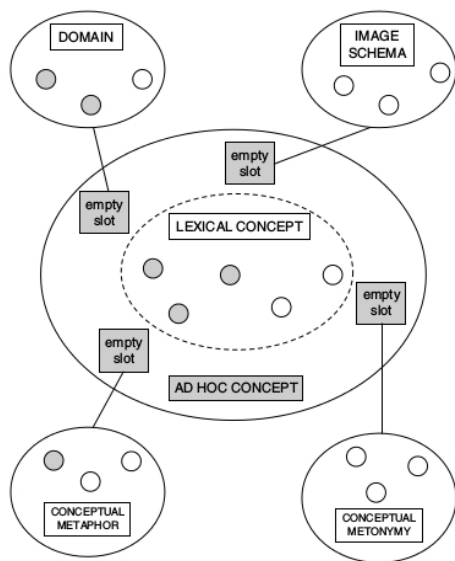

Рис. 2

Отже, проблема метафори знаходить багатаспектне вирішення у сучасному мовознавстві. Відсутність єдиного трактування явища зумовлена різноплановими механізмами метафоризації, що часто є етно- або й індивідуально-специфічними. Поєднання різних теоретичних підходів може створити базу для подальших ефективних досліджень.

Література

1. Langacker R. Grammar and Conceptualization / R. Langacker. — Berlin — New York: Walter de Gruyter, 2000. — 427 p.
2. Левченко О. Когнітивна фразеологія / О. Левченко // *Слово. Текст. Час* X. — Szczecin — Greifswald, 2010. — С. 397—404.
1. Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Словарь русских политических метафор / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. — М.: Помовский и парт., 1994. — 330 с.
2. Селіванова О. О. Когнітивні механізми метафоризації / О. О. Селіванова // *Слов'янський збірник*. — К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. — Вип. 17. — С. 203—211.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава: Довкілля — К, 2006. — 716 с.

4. Corpus-Based Approach to Metaphor and Metonymy : [ed. by A. Stefanowitsch and S.Th. Gries]. — Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2006. — 320 p.

5. Cowie A. P. Semantics. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — 130 p.

6. Deignan A. Metaphor and Corpus Linguistics / A. Deignan. — Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2005. — 236 p.

7. Fauconnier G., Turner M. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // *Cognitive Science*. — 1998. — № 22 (2). — P. 133–87.

8. Fauconnier G., Turner M. Metaphor, metonymy and binding // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*: [ed. by R. Dirven and R. Pörings]. — Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003. — P. 469–488.

9. Fauconnier G., Turner M. The way we think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. — New York: Basic Books, 2002. — 444 p.

10. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // *Metaphor and Thought*: [ed. by A. Ortony]. — Cambridge — New York: Cambridge University Press, 1994. — P. 202–251.

11. Lakoff G. The Neural Theory of Metaphor / G. Lakoff // *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*: [ed. by R. W., Jr. Gibbs]. — Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2008. — P. 17–38.

12. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by* / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago: Chicago University Press, 1980. — 192 p.

13. *Meaning and Relevance*: [ed. by D. Wilson and D. Sperber]. — Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2012. — 382 p.

14. *Metaphor and Thought*: [ed. by A. Ortony]. — Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1994. — 696 p.

15. Sperber D., Wilson D. *Relevance: Communication and Cognition* / D. Sperber, D. Wilson. — Oxford: Blackwell, 1986. — 338 p.

16. Tendahl M. A Hybrid Theory of Metaphor. Relevance Theory and Cognitive Linguistics. — Hampshire – New York: Palgrave Macmillan, 2009. — 284 p.

17. *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*: [ed. by R. W., Jr. Gibbs]. — Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2008. — 566 p.

18. Wilson D., Carston R. Metaphor, Relevance and the “Emergent Property” Issue / D. Wilson, R. Carston // *Mind and Language*. — 2006. — № 21 (3). — P. 404–433.